

Nyelvjárási jellemzők megjelenése boszorkányperes jegyzőkönyvek kézírataiban*

VARGA MÓNIKA

1. Bevezetés

Az alábbi problémafelvető tanulmány 18. századi boszorkányperes tanúvallomásokban vizsgálja a szövegrögzítés jellemzőit, különös tekintettel arra, hogy mely területi, nyelvjárási jellemzők kaphattak teret a feldolgozott jegyzőkönyvekben. A korabeli tanúvallomások a beszélt nyelvhez közel álló, abból merítő szövegtípusnak számítanak (PUSZTAI 1999, a szinkrón jegyzőkönyvezéssel való összehasonlításban lásd VARGA 2018), nyelvjárási forrásértékük azonban vizsgálatokat igényel. A kutatásnak több tágabb célja is van, az egyik a szövegtípus felől közelítve a lejegyzői profilok meghatározása, egyúttal néhány adalékkal szolgálva a területi jellemzők megjelenéséhez. A másik távlati cél pedig a történeti dialektológia felől a középmagyar korszak írott forrásaiból kimutatható nyelvjárási sajátosságok, dinamikus állapotok feltárása, kapcsolódva az újabb és az azokat megelőző kutatásokhoz. A vizsgálat e kezdeti szakaszában és a forrás kézíratos voltából adódóan bizonyos módszertani szempontokat érdemes előzetesen tisztázni: ilyen a hangjelölés változatossága, a tanúvallomások lejegyzőinek szerepe, az iratok másolt jellege és a szövegváltozatok kérdésköre.

Jelen elemzés szűkebb célja az egyes forrásokból kitapintani a rendszeresnek tekinthető jelenségeket, az ezt követő összehasonlító elemzéssel pedig következtetni a vizsgálat lehetőségeire és korlátaira. A problémafelvetés tehát egyelőre a következőképpen fogalmazható meg: egyáltalán mely nyelvjárási variánsokra van példa; melyek általánosabbak és melyek ritkábbak egy adott területen; mi lehet az oka a hiányoknak (azért nincs például lejegyezve egy a korszakra feltételezett variáns, mert nem hangzott el, vagy tudatosan kerültek, esetleg a megkülönböztetés igénye, képessége hiányzott-e). E kérdéseket úgy próbálom megválaszolni, hogy egy meghatározott területről, Zala megyéből, több lejegyzőtől

* A kutatás a Nyelvtudományi Kutatóközpont Történeti Nyelvészeti és Uralisztikai Intézetében zajló NKFI FK 135186. számú munkálat (Regiszterfüggő változatok a középmagyarban) anyagait felhasználva készült.

származó kéziratok sajátosságait hasonlítom össze, majd további forrásokat vonok be az áttekintésbe.

2. Nyelvjáráskutatás a történetiségben: néhány előzetes eredmény

Mint ismeretes, a középmagyar korszak területi sajátosságairól átfogó leírás — a szinkrón régiókhoz hasonló részletességgel legalábbis (lásd JUHÁSZ 2001) — egyelőre nem készült, ugyanakkor számos részeredmény született. Ezeket a — PAPP LÁSZLÓ kifejezésével élve — „mozaikköveket” (1957: 174) egyrészt a különbözőféle szövegtípusok szerint, másrészt a kézirat vs. nyomtatvány megkülönböztetéssel vethetjük majd össze.

Mielőtt a vizsgált forráscsoportra rátérnénk, érdemes röviden felidézni a középmagyar kori nyelvjárásokkal kapcsolatos megállapításokat, illetve azokat a jelenségeket, amelyeket a korszakban már érdemes tekintetbe venni, jellemzően a korszak misszilisei alapján. Nem nyilvánvaló például, hogy minden ma ismert nyelvjárási régió sajátosságai kimutathatók az egyes szövegek alapján; a 16. századi szövegekből már azonosították a jelenlegi elemzés szempontjából releváns nyugat-dunántúli, valamint a dél-dunántúli, a palóc és az északkeleti régió alapjait (BENKŐ 1957: 44–46, újabban idézi KOCSIS 2020: 158). Ezzel együtt az is kutatási eredménynek tekinthető, hogy egy adott variáns területi sajátosságnak számít-e, hiszen a korszakban nem volt még köznyelv, így az egyes nyelvjárások álltak egymással szemben (bizonyos normatörekvések alakulásával párhuzamosan, lásd PAPP 1959: 8–10, NÉMETH 2004, KOCSIS 2020: 163).

A 16. századi dunántúli forrásokban különösen relevánsak a labializáció esetei (első szótagban, illetve hangsúlytalan szótagokban, felső- és középső nyelvállásfok szerint egyaránt, BENKŐ 1957: 88, JUHÁSZ 2018: 334, KOCSIS 2020: 163), valamint a zártságot tekintve az *i*-zés (leginkább a nyugat-dunántúli, északnyugat-dunántúli és északi területeken, BENKŐ 1957: 89), a nyíltabbá válás ellentétes tendenciájának részeként *é*-zű alakok megjelenésével. Az *a* ~ *o* hangok esetében a zártabbá válás tendenciája jellemezte a nyugati országrészt, ideértve az *á* utáni *o*-zást is (BENKŐ 1957: 91). A mássalhangzókat tekintve a palatalizáció és depalatalizáció tendenciáira kell utalni, amint látni fogjuk, főként az *l* és *n* hangok kapcsán (ezek forrása részben a koartikulációval, részben pedig az etimológiával összefüggésben ragadható meg, BENKŐ 1957: 99, E. ABAFFY 2003: 597–598). Az ejtészváltozatok egy része morfológiai variánsokban is kimutatható (ilyenek például a zártabbá válás mikrorendszerei az úgynevezett ablatívuszi toldalékokban, lásd SZENTGYÖRGYI 2013).

Érdemes előrebocsátani, hogy több olyan jelenség, váltakozás is vizsgálható még, amelyre ezúttal az anyag nem adott lehetőséget: ilyen a magánhangzókat tekintve a diftongusok kérdésköre, a mássalhangzók esetében a zöngéesség és zöngétlenedés, illetőleg a hiátus megjelenése és betöltése (lásd újabban KOCSIS 2020: 165–169 és az ottani hivatkozások).

3. Boszorkányperes tanúvallomások és lejegyzőik

Az egyes szövegek elemzése előtt szükséges röviden kitérni a boszorkányperes tanúvallomás mint szövegtípus néhány — a vizsgálat szempontjából releváns — jellemzőjére, valamint áttekinteni a boszorkányperes nyelvjárási sajátosságai-
val foglalkozó kutatási előzményeket, főként azokat, amelyek módszertani meg-
fontolásokhoz vezetnek.

3.1. A szövegtípusról

A 16–18. század során keletkezett boszorkányperes tanúvallomások a felépítést és nyelvhasználatot tekintve egyaránt önálló, speciális szövegtípusként értelmezhetők. A legáltalánosabb meghatározásként a tanúvallomás szóbeli, majd írásban rögzített beszámoló az adott ügyhöz kapcsolódó tapasztalatokról az előzetes bizonyítási eljárás, azaz a cselekmény felderítésének részeként. A boszorkányság vádja igencsak összetettnek és változatosnak bizonyult a korszakban, ezért számos gyanúsítást tartott körülmény bizonyító erejűvé is válhatott a hatóság szemében, ez pedig kihatott a jegyzőkönyvezésre. Olyan információk is rögzülhettek az iratokban, amelyeket manapság kihagynának (vagy a korszak más büntetőügyei kapcsán kihagyhattak), méghozzá olyan formában, amelyet napjainkban nem tartanának elfogadhatónak (VARGA 2018, 2019). A lejegyzők által rögzített, részletes tanúvallomások számos pragmatikai sajátosságot őrizhettek meg az elhangzottakból (a jelenség szintjén legalábbis, vö. VARGA 2019).

Lényeges jellemzője ugyanakkor a szövegtípusnak a több téren is — ilyen a tanúk száma, attitűdje, a felidézett történetek száma, részletessége, a gyanúsítás inkább explicit vagy inkább implicit módja, a felidézett diskurzusok megjelenésének módja stb. — megfigyelhető változatosság. A szövegekből kiindulva magukat a jegyzőkönyveket sem egyetlen séma szerint rögzítették, az élőbeszédből merítő nyelvhasználat mellett nem nélkülözik a korabeli hatóság hivatalosabb nyelvhasználatát sem (jóllehet a jogi-hivatali formulák sem terjedtek ki a szövegalkotás minden aspektusára, vö. VARGA 2019).

Elsősorban a 18. századból származó boszorkányperes kéziratok alapján készültek a területiség kérdéskörére irányuló elemzések (lásd még BERENTE 2021). Ez a források elérhetősége mellett azzal indokolható, hogy a magyar nyelvű boszorkányperes jegyzőkönyveket tekintve a 18. század számít leginkább reprezentatívnak a perek mennyisége, terjedelme és területi eloszlása szempontjából egyaránt, a tanúvallomások maguk pedig általában részletesebbek, kifejtettebbek, mint a korábbi évszázadokban.

A jegyzőkönyvek nyelvhasználatának számos ponton megfigyelhető kevertsége és az egyes forrásokból kirajzolódó változatosság egyaránt indokoltá teszi a lejegyzők szövegrögzítő tevékenységének kutatását (más területeken is, lásd többek között GRUND 2007, 2011, HILTUNEN–PEIKOLA 2007, HILTUNEN 2010).

A lejegyzés maga többlépcsős folyamatnak mutatkozott, ezek korai szakaszai azonban kevésbé érthetők el számunkra. Az egyes forráskiadásokban piszkozatnak minősített iratok jellemzően többszörösen összetett, grammatikailag bonyolultan megformált mondatokból állnak; az egyes lapok alján (a szöveg közvetlen folytatására figyelmeztető) őrszók szerepelnek, sőt másolásra utaló hibákat is lehet igazolni (VARGA 2019, 2020, 2022). Alapvetően tehát akár többször is lemásolt kéziratokból végezhető el a lejegyző kezek, illetőleg a hozzájuk kötődő közbeavatkozások azonosítása (más forrásokhoz hasonlóan, kódexek kéziratái alapján: HAADER 2014, 2018, magánlevelek alapján KOCSIS 2018, 2020).

A szövegalkotás mintázataira és a lejegyzők azonosítására térve, az ezt megelőző eseti vizsgálatok alapján a tanúvallomások kéziratában a nagybetűzés, az elválasztás, a rövidítések kevésbé, a tagolás, központosítás pedig még kevésbé bizonyult felhasználhatónak (VARGA 2022, a korszak missziliseiben lásd KOCSIS 2020). Egyes szövegváltozatok alapján a tágan értelmezett javítások, módosítások arra engedtek ugyan következtetni, hogy a kéziratok készítőjének és másolójának lehettek a nyelvhasználatot idealizáló törekvései a grammatika és a szókincs terén is, ezeket azonban nem érvényesítette következetesen, így a motívációi sem tekinthetők egyértelműnek (VARGA 2019, 2020).

A hangjelölés megkülönböztető, egyénítő szerepe az eddigi tanulmányok alapján a grafémák formájával, illetve az írás összképével együtt értékelhető (VARGA 2021, 2022, a korszak magánlevelezésére hasonlóan megszorításokkal alkalmazható a hangjelölés mint identifikáló szempont, vö. KOCSIS 2018, 2020). A 18. századi boszorkányperek jellemző fonéma–graféma megfelelései ugyanis kötöttebbek, mint az ómagyar forrásokban (KOROMPAY 2003: 580–582), sőt akár a 16. századi és a középmagyar kori magánlevelekhez képest is kisebb ingadozást mutatnak.

3.2. Lejegyzők, lejegyzés és nyelvjárási sajátosságok: problémafelvetés

A fonéma–graféma megfelelések meghatározása az egyes kéziratokban természeténél fogva felhívja a figyelmet a nyelvhasználat területi vonatkozásaira. A jegyzőkönyvek általában nemcsak a megyét, hanem azt a települést is feltüntetik, ahol az adott tanúkihallgatás zajlott (gyakran a boszorkánysággal vádolt személy és a tanúk lakhelyén vagy annak közelében). Nem egyértelmű ugyanakkor, hogy az egyes iratokból milyen nyelvjárási jelenségeket lehet feltárni, s hogy az adatolt variánsok mennyire jól reprezentálják azt a nyelvjárást, amely az adott településre vagy szűkebb területre jellemző lehetett a korszakban. A szegedi boszorkányperek lejegyzői esetében például főként „negatív eredményekkel” lehetett az egyes kezeket a dél-alföldi régióhoz kapcsolni, azaz az iratokból azonosított sajátosságok nem mondtak ellent a terület meghatározó jellemzőinek (vö. BERENTE 2021), de nem is képviselték markánsan a Szeged környéki nyelvjárást.

Jóllehet a lejegyzés alapvetően hangzás után készült (ha nem is diktálásként elképzelve, mint például a 16. századi levelek és hivatalosabb iratok esetében; lásd PAPP 1957, 1959, 1963), s az egyes jegyzőkönyvek több átdolgozás, illetve másolás eredményeként maradtak fenn, ez utóbbi fázishoz viszont nem volt szükséges hallani a beszámolókat. Minél rendezettebb a szöveg, annál inkább felmerül, hogy mennyit őrzött meg az elhangzottakból, elsősorban a hangjelölést tekintve (lásd ehhez PAPP megjegyzését: „bizonyos esetekben számolnunk kell az emlékek torzításával, azzal, hogy még a biztosan lokalizálható írások sem tükrözik híven a valóságos ejtismódot”, 1959: 19).

Nyitott kérdés tehát, hogy az egyes tanúk nyelvhasználatát, ejtési variánsait látjuk-e egy adott iratban, vagy pedig kizárólag a lejegyző sajátosságaira lehet következtetni belőlük. Ha az utóbbit lehet igazolni, akkor sem nyilvánvaló, hogy a választás tudatosan történik-e, valamiféle spontán normatörekvést feltételezve (vö. NÉMETH 2004, az ablatívuszi toldalékok realizációi alapján SZENTGYÖRGYI 2013), vagy többé-kevésbé szabad váltakozás figyelhető meg (vö. a diktált miszsilisek kapcsán DEME: „nem azért érvényesül a kéz nyelvhasználata, mert irodalmibb, hanem csak azért, mert abban van a toll”, 1959: 84).

Az egyes ejtési variánsokat aszerint is érdemes értékelni, hogy a kérdésekben és a válaszokban azonos vagy eltérő realizációk fordulnak-e elő. A tanúknak feltett kérdéseket és a válaszokat nem feltétlenül ugyanaz a kéz rögzítette; a hatósági személyek az úgynevezett deutrális pontumokat korábban is elkészíthették általános, főként a vádlott előéletét firtató kérdésekkel vagy épp feljelentések alapján konkrét esetekről beszámoltatva. Ha egységes képet mutat a jegyzőkönyv, akkor is kérdéses, hogy a lejegyzőnek vagy a kihallgatás más résztvevőinek a nyelvhasználatát tükrözi-e, hiszen nem feltétlenül élesen különbözött a kettő egymástól.

A lejegyző azonosítása tehát áttételesen értelmezhető a boszorkányperes jegyzőkönyvek esetében. Nem törvényszerű, hogy a kéziratban fel van tüntetve a neve (jellemzően a szolgabíró és az esküdt szerepel a jegyzőkönyvben, a szöveget ők maguk is rögzíthetik). A nemzetközi gyakorlatban arra is van példa, hogy az aláírás pusztán jelenlétről és nem tényleges közreműködésről árulkodik (angol nyelvű iratokról lásd KYTÖ–WALKER–GRUND 2011: 42 és passim). Ha két jegyzőkönyv ugyanannak a hatósági személynek az aláírását tartalmazza, akkor sem kétségtelen, hogy mindkettőben egyformán működött közre. Tekintve, hogy a kéziratok nem rendelkeznek rövid tétel- vagy lapszámokkal, amelyek által egyszerűen meg lehetne őket különböztetni (levéltári jelzeteik pedig általában túl hosszúak ehhez), a továbbiakban a boszorkánysággal vádolt személyek megnevezésén keresztül (is) fogok utalni az egyes jegyzőkönyvekre. Az 1756-ban, Zala megyében, Surdi György esetében tartott kihallgatás¹ során a tanúk válaszait

¹ A feldolgozott kéziratok listáját és lelőhelyét a tanulmány irodalomjegyzéke tartalmazza.

— az aláírás és a vallomások írásképét összevetve — nagy valószínűséggel a szolgabíró, Salamon Ferenc írta, míg Bocskai Anna kihallgatásakor (1753) ugyan-ez a kéz csak a hivatalos formulát jegyezte. Az ottani esküdt, Csákányi János neve további iratokon is szerepel, az azokban megfigyelhető kézírás duktusa azonban jelentősen különbözik attól, ami Bocskai Anna jegyzőkönyvében látható, emellett az utóbbi irat nyelvjárási szempontból is mutat eltéréseket (lásd az 5.1. pontban).

A kutatás jelenlegi szakaszában a területi kötöttségű variánsokat, realizációkat a lejegyző és a tanú közös produktumának, közösségi nyelvhasználati-nyelvjárási jellemzőnek tekinthetjük, amennyiben nem találunk erre vonatkozóan további támpontokat. Két irányból közelíthetjük meg azt a kérdést, hogy milyen ejtésbeli sajátosságok kerültek be a jegyzőkönyvekbe: egyrészt azok a jelenségek szerepelnek az egyes iratokban, amelyek eléggé semlegesek voltak ahhoz, hogy ne akadjanak fenn az írás szűrőjén (azaz nem tűntek fel a lejegyzőnek), másrészt azok, amelyeket valamilyen elkerülni próbált variáns helyettesítésére alkalmazhatott. Hozzá kell tennünk, hogy előzetesen nem, csak az adott forrásból kiindulva lehet óvatos következtetéseket levonni arra nézve, melyik szempont motíválhatta az egyes jellemzők megjelenését.

4. A módszer és a vizsgált anyag

Elemzésem elsődlegesen a boszorkányperes tanúvallomások kézírataiból indul ki (összesen több mint 140 fóliónyi szöveget feldolgozva). Ezt részben az indokolja, hogy a kiválasztott iratok jellemzően nem betűhű, hanem modernizált, „rekonstruált” vagy egységesített közlésben érhetők el, ezekből azonban nem lehet adekvát képet kapni a forrás hangjelöléséről (újabban lásd például JUHÁSZ 2016: 185). Ráadásul gyakran nemcsak ezen a téren módosítják a szövegeket a közreadók (vö. SZENTGYÖRGYI 2013, BERENTE 2019a, VARGA 2019, 2022). A betűhű szövegközlés többé-kevésbé alkalmas a területi, beszélt nyelvi jellemzők azonosítására kontrollforrásként (vö. Schram Ferenc kiadása alapján a hangjelölést tekintve BERENTE 2019b), viszont gyakran nem derülnek ki belőle a jegyzőkönyveken belüli kézváltások, emellett bizonyos — bevett és indokolt — egyszerűsítések is megfigyelhetők a jelölésben (a $s \sim \int$, a $sz \sim \beta$ változatok, a gy különböző grafémái, valamint egyes ékezetek esetében).

A kéziratból történő feltáráshoz célszerű volt betűhű átiratot készíteni a szövegekből, de legalább is a vizsgált jelenségekből: ezáltal olyan rálátásunk nyílhat az adott iratokra, amilyen máshogyan kevéssé érhető el (a kódexirodalom kapcsán lásd HAADER 2014). Kézírástól függően olyan olvasati problémákat is felvet az átirás, amelyek a területiség szempontjából lényegesek lehetnek a történeti anyagban: *é*-t vagy *í*-t látunk-e az adott szöveghelyen, mennyire különíthetők el az *a* és az *o* grafémák és így tovább. Bizonyos, még a szinkroniában is érvényes

opozíciók meglétét szintén nem tudjuk igazolni a kéziratok alapján, ilyen például az $a \sim \acute{a}$ (néhány kivételtől eltekintve, BENKŐ 1957: 91–92, JUHÁSZ 2018: 314, lásd még KOCSIS 2018, 2020), illetve az $\ddot{a} \sim e \sim \ddot{e}$ esetében. A korszakban nem általános az e ezen változatának jelölése (KOCSIS 2018: 126, JUHÁSZ 2018: 326–328), gyakran az \ddot{o} -zéssel való szembenállásban ad \ddot{e} -t kikövetkeztetett olvasatként a szakirodalom olyankor is, ha az külön jelölést nem kap (például PAPP 1957, 1959: 12–14, 60, hanghű olvasatok esetében is ez a gyakorlat, JUHÁSZ 2018: 333–334, 2019: 199).

Jelen tanulmánynak nem célja a hangjelölést tekintve interpretálni a választott szövegeket (sem fonetikai, sem fonológiai szempontból, vö. JUHÁSZ 2016: 186). Az elemzés során a kiejtés rekonstruálása helyett jelenleg inkább annak a megállapítására törekedhetünk, hogy melyek azok a sajátosságok, amelyeket rendszeresen jelöltek a lejegyzők az egyes forrásokban (és így a tanúvallomás szövegtípusában). Megfigyelhetők például bizonyos hurokkal jelölt e -k (e') többek között a Zala megyei tanúvallomásokban (lásd még a szegedi kéziratok alapján BERENTE 2019b: 34, 2021; Bihar megyei források alapján VARGA 2022). Hangértékük azonban nem nyilvánvaló, mivel egy adott szónak a különféle realizációi (*Fate'ns* ~ *Fatens*) is jelen lehetnek a szövegben, felvetve bizonyos szabad váltokozást is, legalábbis a jelölést tekintve (lásd még 5.3.).

Ha sikerül is visszatérő, a mai vagy akár egykorú források alapján speciális jelenségeket azonosítani, kutatást igényel, hogy azok elsősorban hangjelölési sajátosságok-e, illetve az ejtésmóddal is összefüggésben lehetnek-e, és ezen belül területi kötöttségűek-e, vagy sem. Egy 1715-ből, Esztárról származó jegyzőkönyvben (HBmL IV Bihar megyei L. A 6/b. 2. 1715.) például olyan lexémákban szerepel *ly*, amelyek esetében ez nem tűnik indokoltnak: *szályabúl, ralyta, felye, hily, ilyel 'éjjel'*, ugyanakkor előfordul például *jo, Téjben, szajabul* is, tehát a lejegyző mindkét grafémát használta. A tanúk beszámolóit a kérdőpontokétól eltérő kéz jegyzi. A választás motivációja egyelőre kérdéses marad, mivel a jegyzőkönyv kérdéseiben, valamint a megyéből származó más kéziratokban eddig nem merült fel hasonló megoldás (egyelőre máshol sem).

A hosszúként jelzett mássalhangzók intervokális helyzetben utalhattak a tényleges hosszú ejtésre (*világossan, bizonyossan*), akár az ország több területén is (vö. KOCSIS 2020: 168 és az ottani hivatkozások), szóvégi helyzetben azonban ez az írásbeliség sajátossága (pl. *ell, sött* stb., már a kódexirodalomban is, vö. E. ABAFFY 2003: 314–315). A magánhangzók hosszúságának jelölése ugyancsak lehet az írás sajátossága (pl. *vólna, szóvál, szüretkor* stb.), ráadásul egyes kezeknél az ékezet formája miatt sem mindig nyilvánvaló a magánhangzó időtartama (pl. az \ddot{o} és \ddot{u} grafémák esetében, lásd néhány lentebbi szövegben is).

A betűhű átírásokból kigyűjtött variánsok értékelése összevetéseken, szembesítéseken keresztül lehetséges. A dialektológiában bevett gyakorlat az úgynevezett

etalon relációk — jelenkori köznyelvi vs. nyelvemlékes elem — szerinti leírás (újabban lásd JUHÁSZ 2019: 199). A mai sztenderddel való összevetés a variánsok azonosításához is szükségszerű. Ha viszont más forrást nem veszünk figyelembe az elemzés során, azzal elhárítjuk azt a kérdést, hogy az eltérések ténylegesen a területi vagy pedig a társadalmi, esetleg az időbeli háttérrel magyarázhatók-e.

További kiindulópontot kínál a jelenkori, közelmúltbeli nyelvjárási régiók leírásával (lásd JUHÁSZ 2001) való megfeleltetés (utóbb például BERENTE 2019a, 2021). A nyelvjárási sajátosságok lokalizálására azonban ez a módszer korlátozottan alkalmas (az ómagyar korszakkal kapcsolatban lásd BÁBA 2018: 90–91). Nem nyilvánvaló ugyanis, hogy ugyanazok a sajátosságok jellemezték-e az egyes régiókat a 18. században, mint később; a variánsok egy részének jelölése pedig nem kérhető számon az írott anyagon. Szintén feltárást igényel, hogy egy-egy variáns használata mennyire kiterjedt a tárgyalt időszakban (hiszen annál kevésbé meghatározó a szűkebb régióra nézve).

A 16–18. század más forrásaival való összehasonlítás lenne a leginkább kézenfekvő, azonban egyelőre nem készült olyan átfogó leírás, amely általános viszonyítási alapot kínálna; ehhez különböző források feldolgozását, illetőleg a szakirodalmi eredmények összegzését kell elvégezni a korszakból származó más élőnyelvközeli vagy épp formálisabb szövegekre vonatkozóan (szépirodalom, lásd BENKŐ 1957, JUHÁSZ 2018: 333–336, 2019; magánlevelezés, lásd DEME 1959, PAPP 1959, E. ABAFFY 1969, újabban KOCSIS 2015, 2018, 2020; tanácsi jegyzőkönyvek és egyéb hivatali iratok PAPP 1957, 1959, 1963; NÉMETH 2004, illetőleg a szegedi boszorkányperek, BERENTE 2019a, 2021). Ekkor is figyelemmel kell lenni arra, hogy bizonyos lexikálisan kötött variánsok adatolhatók-e, ahogy azt is szem előtt kell tartani, hogy milyen variációt „enged meg” egyik vagy másik regiszter. A kéziratok és a nyomtatványok eltérő mértékben engedhetnek teret a nyelvjárásiasságnak (lásd például KOROMPAY 2018: 92–95, JUHÁSZ 2018: 315, 2019: 199).

A jelenlegi eseti vizsgálathoz a kéziratok mellett a Történeti magánéleti korpusz betűhű szöveggözléseit is felhasználtam (a továbbiakban TMK, leírását lásd DÖMÖTÖR és mtsai 2017, NOVÁK és mtsai 2018), hogy képet kapjak a korszak néhány morfofonológiai variációjának területi, társadalmi, időbeli beágyazottságáról.

5. Elemzések

A vizsgált anyag megközelítése három szakaszban történik. Elsőként a TMK-ban végzett keresések eredményeit foglalom össze, olyan variánsokat tárgyalva, amelyek rendszerességüknél fogva nem bizonyultak területi kötöttségűnek, inkább társadalmi és korszakos sajátosságnak. Ezt követően a Zala megyei kéziratokat elemzem, négy szövegre helyezve a hangsúlyt. Ezután szélesebb kontextusba

helyezem a részeredményeket azáltal, hogy összevetem azokat más területekről — Sopron, Somogy, Tolna Pozsony, Bihar, valamint Jász-Nagykun-Szolnok megyékből — származó kéziratokkal, a realizációk közötti hasonlóságokat és eltéréseket keresve (azzal együtt, hogy a megyék és a régiók feltételezett határai természetesen csak közvetett módon vetíthetők egymásra).

5.1. Területi, társadalmi, időbeli beágyazottság

A TMK boszorkányperes része főként Schram Ferenc betűhű forrásközlését tartalmazza, a morfológiai elemzésnek köszönhetően a szótőre vagy a köznyelvi forma egy részére történő keresés során a különféle írásváltozatokat tartalmazó eredeti szövegrészek is kinyerhetők (a perek szövegtípusán belül, illetőleg a levelekkel összevetve is). Ha számos területen sikerül igazolni az adott variánsok közötti váltakozást, akkor a szövegtípuson keresztül a társadalmi, valamint — ha például a magánlevelekre is jellemző — az időbeli beágyazottságra is következtethetünk, mint az alábbi példák esetében (lásd még VARGA 2021).

A labiális vs. illabiális változatokat tekintve lexikai kötöttségű az *üzen* mellett az *izen*, valamint az *idő* mellett *üdő*, számos területen (Pozsony és Abaúj-Torna megyétől Csongrádig, Beregtől Somogyig és Sopronig) rendszeresen váltakozva. A 16. század után is érvényesnek tekinthető: „a labiális jelenségek közül talán az *üdő* a legmakacsabb” (DEME 1959: 88). Ezzel szemben a *mível* illabiális formában általános a teljes korpuszban.

A zártság vs. nyíltság szempontjából rendszeresen adathozható a *holt* 'halt' változat, ahogyan a *mast* 'most', a *szerént*, az *eránt*, a *gyanó* 'gyanú' is. A zártabbá válást tekintve a *halt* rendszeresen *holt*-ként realizálódik az északi, keleti, déli és nyugati megyékben egyaránt. Az igekötős találatok a területi helyett inkább grammatikai kötöttségre engednek következtetni, ugyanis múlt időben gyakori és széles körben használatos változat, melléknévi igenévként és melléknévként pedig elsődleges a *(meg)holt* forma.

A nyíltabb *mast* variáns ugyan viszonylag ritka (az 1270 fölötti peres találatból 127 adat), viszont Nyitrától Csongrádig, illetve Bihartól Sopron, Vas és Zala megyéig megtalálható, csak néhány példát idézve: *meg ijedtél mast kutyátul szakadt* (Bosz. 91., Csongrád, 1740), és *mastis niomorult vele* (Bosz. 128., Győr megye, 1677); *De mast megh nem tudom* (Bosz. 400., Vas, 1767).

A *szerint* és a *szerént*, valamint az *iránt* ~ *eránt* (~ *aránt*) szintén széleskörűen használatos az északi és déli, valamint a keleti és nyugati területeken, viszont egy-egy forráson belül is váltakozik, például: *természet szerént valo munkajatul megh fosztatik – virszerint valo nennjenek* (Bosz. 30., Bihar megye, 1717), *nevezet szerint vallya megh – személlye szerént látta Vörös Péternét* (Bosz. 285. Sopron megye, 1740), *mind a nagy lárma iránt – nyavajája éránt magához hivassa* (Bosz. 328. Szabolcs-Szatmár, 1751). A *gyanú* ~ *gyanús* ~ *gyanúság* zártabb

realizációja Bihar és Zemplén megyében általánosabb, de szinte az összes megyéből adatható legalább variánsként, például: *tellyes gyanósága vagyon – halaltott gyanúság felüle közönsigessen* (Bosz. 87., Csongrád megye, 1739).

A tanúvallomásokban gyakran előforduló *hite* a zártság és a labializáció szempontjából is többféle realizációval található meg: egyik jellegzetes, zártabb realizációja a *hiti* (Bihar, Borsod, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Csongrád, Veszprém stb.), valamint a *hüti* (Bihar, Borsod, Vas, Zala, Sopron); ahogy a felsorolásból látszik, egy-egy területen váltakozva is. Zalában emellett a *hütö* forma is megjelenik (4 találatban, egy szövegen belül: Bosz. 418, Kiskomárom, 1740.); a kihallgatás kérdőpontjai ezúttal nem tartalmazzák a „hite után vallja meg” típusú formulát, így ebben az esetben nincs összehasonlítási alapunk arra nézve, hogy a hatóság másik variánszt preferált-e (vö. a Bosz. 415. kérdőpontjaiban a labiális *hüti*, míg a válaszokban *hiti* szerepelt). A birtokos személyjelezés egyes alakjai — a többes szám harmadik személyű nyíltabb magánhangzós forma, például *testek* ’testük’, *rájok* ’rájuk’, *velek* ’velük’, illetőleg az egyes szám harmadik személyű zártabb magánhangzós *barátit* ’barátaít’, *lelkit* ’lelkét’ típus — általánosan (sőt szinte kizárólagosan) használt változatoknak bizonyultak nemcsak a tanúvallomásokban, hanem a levelekben is.

Egyes hangjelölési, ejtési variánsok tehát — amelyek egy-egy lexémához is jellegzetesen kapcsolódnak — számos régióból kimutathatók. A társadalmi beágyazottságot tekintve úgy tűnik, hogy a lejegyzők nagy része nem került a felsorolt variánsokat. A magánlevelekkel való összevetés ugyanakkor ennél is általánosabb használatra enged következtetni, inkább történeti, mint területi variációra. Ennek megerősítése további kutatást igényel az élőnyelvközeli regiszteren kívüli források, például nyomtatványok bevonásával.

5.2. Területi és lejegyzési sajátosságok Zala megyei kéziratokban

Az alábbiakban olyan jegyzőkönyvekről lesz szó, amelyeket a helyszín, illetve a hatósági személyek kötnek össze (a források fennmaradása nem magától értetődő és nem kiegyensúlyozott, így a hasonló párhuzamok keresése nem mindig eredményes). Az utóbbi szempont alapvetően az egyező kezek azonosítását célozza meg, ez azonban nem problémamentes a vizsgált anyagban. Előfordul például, hogy nincsenek aláírások a hatóság részéről, így teljesen ismeretlen a lejegyző is. Más esetekben, mint már jeleztem, a kérdéseket és a válaszokat eltérő kezek jegyzik — feltehetőleg az aláírásoknak megfelelően —, ilyen Magyar Kata kihallgatása, ahol a kérdések keze Sidi Pálhoz tartozik (Katona Ferenc jegyzőkönyvét egészében ő jegyzi), a válaszok azonban egészen más írásmódra utalnak, és a másik aláírásához hasonlítanak, Komáromy Istvánéhoz. Ugyanő felbukkan Bősze Kata jegyzőkönyvén is, Csákányi Jánossal egyetemben — a tanúvallomások írásképe inkább Komáromy aláírásához hasonlít —, azonban nem nyilván-

való az egyezés a másik szöveg kezével (az egy kézíráson belüli eltérések külső körülményekből is adódhatnak). Csákányi János szintén megjelenik egy további szövegben, Somogyi Ilona ügye kapcsán; ott csak az ő aláírása szerepel, azonban a vallomás kezével való egyezés nem vehető teljesen bizonyosra.

Bősze Kata és Gáll Ilona jegyzőkönyveit a közös helyszín (Pölöske) kapcsolja össze. Az utóbbi ügyében az aláírások alapján Sohár János jegyezhetette le a tanúkihallgatást (az iratot a szövegváltozatok közötti módosítások szempontjából már részletesen tárgyaltam, lásd VARGA 2019, 2020).²

A kéziratokból kirajzolódó jelenségeket elsőként egy áttekintő táblázatban mutatom be, a legtöbb helyen előforduló sajátosságokkal kezdve (előbb a magánhangzók, majd a mássalhangzók szempontjából). Az egyes jegyzőkönyvekben rendszeresen előforduló variánsokat +, a mindössze néhány lexémához kötött előfordulásokat ~, a hiányt pedig „-” jelöli (Magyar Kata irata esetében a kérdést és a választ az eltérő kezek miatt külön rövidítéssel jelzem):

perbe fogott személy:	Katona Ferenc	Magyar Kata	Bősze Kata	Gáll Ilona
helyszín:	Rózsásszeg	Alsólendva	Pölöske	Pölöske
hatósági személy:	Sidi Pál	k: Sidi Pál, v: Komáromy István	Csákányi János/ Komáromy István	Sohár János
jelenségek:				
ablatívusz zártabb mgh.	+	k – v: +	+	+
nyíltabbá válás	+	v: +	+	+
á utáni o-zás	+/~	–	+/~	+/~
zártabbá válás	+/~	k, v: +	+/~	+/~
hangsúlyos ö-zés	+/~	+ ~	+	+
asszociatív ö-zés	–	v: + ~	+	–
labializáció (<i>i > ü</i>)	+ ~	–	–	– (k: ~)
illabializáció	–	–	+/~	+/~
depalatalizáció	+	+ ~	+/~	+/~
-nyi	–	–	–	+

1. táblázat. Hangjelölési és területi jellemzők
Zala megyei tanúvallomások kézírataiban

Az 1. táblázat alapján megfigyelhetők egyezések a hangjelölési variánsokat tekintve, ezek közül a hangsúlyos ö-zés tűnik a leginkább területi kötöttségűnek:

² Az utóbbi irat betűhű szövegközlése elérhető a TMK-ból, a lekérdező felületen — a fejlécbe beírva a forrás rövidítését és tételszámát (Bosz. 415.) — a teljes szöveg megjeleníthető.

löletne’, *Sórtvélessei*, *Lölködett*, *lölette*. Az asszociatív *ö*-zés két tárgyalt forrásban jelenik meg, Alsólendván és Pölösken (Bösze Kata iratában például: *Eöcsö*, *öszvö*, *löltö*, *közlöttö*, *gyötröttö*). (A magánhangzók tekintetében a nyiltabbá válás, illetve a morfofonológia területéről az ablatívuszi határozóragok egyöntetű zártabb magánhangzós variánsainak a használata általános, a hivatalosabb szövegrészekben is megtalálható, például *reqvistiojából*.)

Az *á* utáni *o*-zás kevés lexémát érint, de egy iratot kivéve jellemzi a forrásokat (*szolgálottya*, *vártotva*, *Uránok*; Magyar Kata jegyzőkönyvében egy törölt *házokhoz* szerepel, máshol is lehetne, de nem jelenik meg, vö. *halállal*, *fogságban*, *Szomszédgyának*).

Kevésbé markáns a zártabbá válás, csak néhány lexémát érint a forrásokban (*mellül* ’mellől’, *miutátul*, *miheit* ’méheit’). A felső nyelvvállású hangok labializációja kevésbé jellemző.

A mássalhangzókat tekintve legalább néhány lexémát illetően általános a depalatalizáció, azon belül az *l*-ezés (*szeme* ’llébe ’n, *némelleket*, *nyavalogván*, *Körtvél*), illetve az *n*-ezés (*boszorkánsága*, *boßorkán*, *tarisznában*, *tenészését*, *fenegetvén*), jóllehet mindkét pölöskei szövegben vannak ellenpéldák, azaz *ly*-ező és *ny*-ező változatok (*személy*, *Boszorkány*, *fenyegetéssel*). A toldalékolás hajlamosíthatja a lexémákat a depalatalizációra, a vizsgált forrásokban azonban ez nem érvényesül következetesen. A főnévi igenév képzőjének palatális *-nyi* változata a négy szövegből mindössze Gáll Ilona jegyzőkönyvéből adatolható (*szinnyi*, *gyomlálnyi*, *ugatnyi*, *szollanyi*, *zimborálnyi* stb., míg a másik pölöskei szövegben *Ásni*, *lopogatni*, a többi iratban pedig *menni*, *fizetni*, *lenni* stb. szerepel).

A terület egyik sajátossága, az explozív *gy* és *ty* az ezúttal feldolgozott zalai jegyzőkönyvek közül mindössze egy (az 1. táblázatban nem szereplő) kéziratra jellemző: *Kaczorlaktyán*, *Zöllérgye* ’zsellérje’, *férgye* (emellett a *jön* is jellemzőbb *győvén*, *győsztó* ’jöszte’, *gyüitt* változatban). Ez utóbbi irat Kaczorlakraól származik, a kihallgatást végző hatósági személyek aláírása nem szerepel egyik lapon sem, a lejegyző nem azonosítható, ugyanis az irat duktusa különbözik azoktól a kezektől, amelyekhez valószínűleg sikerült nevet társítani.

Az egyik hatósági személy, Csákányi János a tárgyalt Bösze Kata irata mellett Somogyi Ilona és Bocskai Anna jegyzőkönyvében is szerepel, az íráskép alapján azonban nem nyilvánvaló a kézazonosság. Az írássajátosságok közül a mássalhangzók intervokális nyúlása alig van jelölve, szemben a másik két irattal (ellenpélda a *szollétotta*). A hangjelölési, illetve nyelvjárási sajátosságokat tekintve van hasonlóság az iratok között, de közel sem teljes az egyezés. Bocskai Anna irata nem tartalmaz *á* utáni *o*-zást, például az *által* esetében (míg a másik két irat igen). A főnévi igenév képzője két egymást követő adatban váltakozik (*kenyegetni* és *kötöznyi*), ezen a téren a másik két irat sem mutat egyezést. A depalatalizációt tekintve megfigyelhetők *l*-ező és *n*-ező változatok (*Személ*, *valamel*, *nyavalákkal*,

Boßorkánságával), ahogy a másik két szövegben is (a *fenyeg*et azonban hármuk közül csak Bocskai Anna iratában szerepel így, a másik kettőben *feneget* használatos). Somogy Ilona iratával egyezve a labiális *üdü, üdüvel* változatok szerepelnek, míg Bösze Kata iratában az illabiális *idü* szerepel.

A három jegyzőkönyvben változatosak a hangjelölési, nyelvjárási jegyek, így nem nyilvánvaló, hogy egy kézhez tartoznak-e. Bocskai Anna kihallgatási iratában Salamon Ferenc is közreműködött, de csak egy rövid, hivatalos záróformula köthető hozzá, míg az esztregnyi Surdi György ügyében a tanúvallomásokat rögzítette; a különbség a nyelvjárási jellemzőkben is kimutatható, az utóbbi kéznél van példa *á* utáni *o*-zásra (*kaßálotlan, utánno, fájdolmakban, bádgodot, lábávol*).

A Pölöskéről származó két iratból ugyancsak valamelyest eltérő képet kapunk a nyelvjárási jelenségekről, ilyen az asszociatív *ö*-zés megléte Bösze Kata kihallgatásában és hiánya Gáll Ilona jegyzőkönyvében. Ahogy már jeleztem, az egyik kéz nem jelöl palatalizációt a főnévi igenév képzőjénél, a másik kéz (feltehetően Sohár Jánosé, Gáll Ilona jegyzőkönyve) esetében viszont általános a *lennyi*-típus; a két forrás alapján nem nyilvánvaló, melyik tükrözi az ejtést. A már említett kapornaki (Somogyi Ilona), kacorlaki (Bali Örzse), illetve hetési (Mihály György) kihallgatási szövegben ugyancsak a *-nyi* változat szerepel.

A jelenkori (vagy közelmúltbeli) nyugat-dunántúli, azon belül zalai csoportra érvényes sajátosságokkal (vö. JUHÁSZ 2001: 263–266) szembeesítve az eredményeket, viszonylag kevés meghatározó jelenséget lehetett az írott, történeti anyagból feltárni. Ilyen a labiális *ö*-zés (hangsúlyos helyzetben, illetve két iratban az asszociatív *ö*-zés is megjelent), az *l*-ezés; az ablatívuszi toldalékok zártabb magánhangzós változata is, ez azonban egyúttal a forráscsoportra jellemző variáns a korszakban. Megfigyelhető volt még a területre azóta is jellemző *á* utáni *o*-zás, az expozív *gy, ty*, valamint az *n*-ezés is. A magánhangzók rövidülése, diftongusok, zárt és nyílt *e* az írott jelleg miatt nem igazolható. A kéziratokból azonosított jelenségekről feltételezhetjük azt, hogy azok a lejegyzők szövegalkotási (spontán, dinamikus) normájának is részei lehettek, legalábbis nem kerültek őket. A részeredményeket érdemes a 18. századon belül maradvá tágabb összefüggésben, más területekről származó források tükrében is megvizsgálni.

5.3. Területi és lejegyzési sajátosságok további kéziratok bevonásával

Az alábbiakban összevetem a Zala megyéből származó iratok alapján feltárt jellemzőket egyrészt olyan forrásokkal, amelyek területileg viszonylag közelebb állnak az eddig tárgyalt szövegekhez (a Dunántúlról: Sopron, Somogy és Tolna megyékből származnak), másrészt az északi, északkeleti területekről (Pozsony, Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyékből) származókkal. A dunántúli csoport esetében azt várhatjuk, hogy viszonylag hasonló nyelvjárási képet mutatnak, mint

a már tárgyalt Zala megyei jegyzőkönyvek, míg az északi, északkeleti iratokból feltehetőleg eltérő variánsok is adatolhatók.

Előzetesen egy újabb áttekintő táblázatban foglaltam össze az eredményeket. A Zala megyébe tartozó négy szöveget — Katona Ferenc, Magyar Kata, Bősze Kata és Gáll Ilona jegyzőkönyveit — összekapcsoltam, jelezve, mely variánsok előfordulása nem egységes a területen. A további iratok adatai a perbe fogott személyek szerint: Molnár Ilona (Somogy, Kisszakácsi, 1743), Maszath Örzse (Tolna, Simontornya, 1759), Bán Györgyné (Sopron, Lédec, 1737), Morvay Jutka (Pozsony, Szenc, 1728), Marosi Pálné (Bihar, Várad, 1766) és Sőrés Istvánné (Jász-Nagykun-Szolnok, Kunmadaras, 1747). A táblázatban a névvel történő utalások területi okokból rövidítve szerepelnek.³

	KF, MK, BK, GI	MI	MÖ	BGy	MJ	MP	SI
jelenségek:							
nyíltabbá válás	++	+	+	+	+	+	~
á utáni o	+/-	+	~	?	+	-	~
zártabbá válás	+/~	+	+	+	+	+ ~	~
i-zés	~	-	-	+	+	+/~	-
ö-zés	+/~	+ ~	+~	+	+/~	-	-
asszoc. ö	+/-	-	-	+	-	-	-
i > ü	-/~	+	-	+	-	+	-
ü > i	+/~	-	~	~	+ ~	-	~
l, n	+ ~	~	~	+/-	+	-/~	-
-nyi	+/-	+	-	+	+	-	-
expl. gy, ty	-	+~	-	+~	-	-	-

2. táblázat. Hangjelölési és területi jellemzők
különbféle régiókból származó kéziratok alapján

Azzal, hogy több terület jelenségeit szembesítettük egymással, összetettebb kép alakult ki a hangjelölési, nyelvjárási sajátosságokról, hiszen még kevesebb az olyan jellemző, amely minden vizsgált szövegben megtalálható. A korszak sajátosságai közül a nyíltabbá válás általános, ahogy az ablatívuszi toldalékok zártabb magánhangzós változata is egységes.⁴

³ A vizsgált anyagból három irat betűhű szöveggözlése bárki számára elérhető a TMK-ból teljes szöveggként megjelenítve is (tételszámai: Bán Györgyné Bosz. 259., Molnár Ilona Bosz. 221., Maszath Örzse Bosz. 363.).

⁴ Érdeemes azonban utalni arra, hogy egy Jászberényből, illetve Ceglédéről származó szövegben — jelzete: JNSZML, Jászberény, Hiv.Tud., 1707, 2. cs. No. 55 — középső nyelvállásfokúként

A területileg kötöttebb jellemzőkre térve Kunmadaras mellett a Bihar megyei szöveget is alapvetően az *ö*-zés hiánya jellemzi, ahogy a szenci szövegben is korlátozott használatú, tekintve, hogy a *lött, köll, föl, fönt* változatok az olyan területeken is megjelenhetnek, amelyek összességében illabiálisak (E. ABAFFY 1963: 19, újabban KOCSIS 2020: 170). A dunántúli forrásokban ezzel szemben rendszeresebb a labiális variáns, legalábbis hangsúlyos, illetve szó belseji helyzetben (Sopron: *Örsebet, ősmerczett, köllene, Förgyhez* 'férjhez', *lökköm, lölissek*; Tolna: *Örzse*, Somogy: *követközný, Gergölytül, Gergölynek, köllöt*). A toldalékokban realizálódó asszociatív vagy illeszkedéses *ö*-zés ugyanakkor az észak-nyugati régióhoz kapcsolódik (Sopron: *küldöttö előlő, tülő, füstöltő, ötött* 'ötet', *útöttő*).

A felső nyelvválású hangokhoz kapcsolódó labializáció megosztja a forrásokat: Sopron és Somogy megyében mutatható ki (a tipikus *üdő* mellett ilyen a *küvölőttem*). A bihari iratban ugyancsak nem példátlan a labiális forma: *füzetek* 'fizetek', *füzetz* (ellenpélda: *ing*). Az illabiális megoldások más területeken a középső nyelvválásfokra jellemzők hangsúlytalan helyzetben: *Eördegség, tömlecz, töbszer* (Pozsony, Szenc), illetőleg hangsúlyosban: *fertelmes* (JNSz. Kunmadaras).

A magánhangzók zártabbá válása többé-kevésbé közös sajátossága a szövegeknek, azonban csak néhány lexémához kötődve figyelhető meg a további területeken is (Bihar: *újom, lábamot, Nyúlakot*; Somogy: *felüle* 'felőle', *Kokassa*; Tolna: *hajult*, Sopron: *Vosárnap*).

Az *i*-zés még inkább megosztja a forrásokat, elsősorban észak–déli irányban: Pozsony (*ille* 'tű' 'életű', *vite* 'ni, ibren, nízövel, irte) és Sopron (*Nimet, livő, tikozlanyi, szemillye, vigyitek*) megyékben bizonyult rendszeresebbnek. A kunmadarasi szövegben ritka és váltakozik (*nikié*, de vö. *nékiek*), a bihari jegyzőkönyvre az *i* nyíltabbá válása jellemző (*tekéntett*, de vö. *nyomorik*).

A mássalhangzókat tekintve a legfeltűnőbb sajátosság a depalatalizációval ellentétes tendencia volt a Sopron megyei, lédeci iratban, ahol az *n* palatalizációja legalábbis kifejezetten jellemző, ahogy a *-nyi* képzőváltozat is (*Soprony, Ispánytül, kenyegetett, kalánnyal, mostanyi, fonyva*, illetve *élnyi, mennyi, lennyi, szaladnyi, esküdni, ragadnyi, husznyi* 'húzni'). A tendencia ugyanakkor az *l*-re nem terjed ki, ott a depalatalizáció figyelhető meg (*tűzhelen, helére, nyavalájából*). Az explozív *gy*-zésre és *ty*-zésre ugyanitt van néhány példa: *Fergyhez, Förgyhez* 'férjhez', ahogy Somogyban is: *várgy* (a többi forrásban hasonló változatként a *gyön* adatolható).

A kéziratok elemzése és a korpuszbeli keresések egyaránt megerősítették azt, hogy a zártabb és a nyíltabb ejtés a vizsgált forráscsoportban kevésbé lehet egyénítő vagy területileg meghatározó. A felső nyelvválású magánhangzók labializá-

fordul elő (*szemtől*, olyannyira, hogy a *-stul/-stül* képző realizációja is nyíltabbá válik, *Annyos-tol*).

ciós tendenciáit tekintve hasonló a tapasztalat a 16. századi nyugat-dunántúli levélíró deákok azonosítását illetően (KOC SIS 2020: 179). Az *i*-zés, az *ö*-zés (különböző fonotaktikai helyzetekben), valamint a palatalizáció és a depalatalizáció már a 18. században is markánsabban jellemezhető egy-egy régiót. A 2. táblázat részeredményeit összevetve a Zala, Somogy, Sopron, valamint Pozsony megyei irat jó néhány területi jellegzetességet tartalmaz, míg a Tolna, Bihar, valamint Jász-Nagykun-Szolnok megyei jegyzőkönyvek semlegesebbnek látszanak. Fontos hangsúlyozni, hogy egy-egy irat alapján nem tehetünk általános megállapításokat, az egyes részterületek további elérhető forrásait is be kell vonni a későbbi vizsgálatba.

A nyelvjárásiasság és a regiszterek kérdéskörét tekintve a korszak hivatalosabb vagy éppen irodalmi regiszterbe tartozó szövegeiben kerülendőnek számít az *i*-zés (BENKŐ 1957: 88–90, JUHÁSZ 2018: 334). A boszorkányperes jegyzőkönyvek esetében ez a tendencia nem egyöntetűen érvényesül, ugyanis nemcsak az itt tárgyalt Pozsony és Sopron megyei, hanem más források alapján is van példa az *i*-ző alakok rendszeres használatára (lásd még Bihar megyei, Bakonszegről és Esztárról származó kéziratok alapján VARGA 2022).

Kitekintésként érdemes kitérni a hangjelölés vs. írássajátosság kérdésköre kapcsán arra, hogy különböző területről származó forrásokban megfigyelhetők *e* fölötti [ʼ]-ok. Kérdés, hogy zárt *ĕ* ejtésére következtethetünk-e az érintett kéziratokból; ugyanazok az elemek egyszer [ʼ]-os, másszor anélküli *e*-vel jelölve egyaránt megtalálhatók (például: *ezen*, *fatens*, *ellene*). A tanulmány kereteit túlfeszítené a kvantitatív elemzés (a jelölt és jelöletlen variánsok arányainak meghatározása az egyes forrásokban), beleértve azokat a környezeteket, ahol az etimológia alapján lehetséges a zárt *ĕ*-vel ejtés, az iratokban viszont nem jelenik meg ténylegesen jelölt módon. A hangérték rekonstruálására emiatt nem vállalkozom; az adatokat (a teljesség igénye nélkül) az alábbi táblázatban közlöm.

<i>e</i> graféma /terület	hangsúlyos/ egy szótagú	szó belseji, szóvégi	toldalékbeli
Zala, Esztregnye	<i>me'nt</i> , <i>me'gh</i> , <i>ne'm</i> , <i>me'nvén</i> , <i>se'm</i>	<i>Eĕstre'ghnyei</i> , <i>izene't</i> ,	<i>izente'</i>
Zala, Rózsásszeg	<i>e'o</i> , <i>e'l</i> , <i>ne'</i> , <i>de'</i> , <i>ve'tettem</i> , <i>ne'm</i> , <i>se'm</i> , <i>Ne'me'sség</i> , <i>e'mlékezik</i> , <i>sze'mfájásnok</i> <i>sze'm</i>	<i>nyelve'llik</i> , <i>Ne'me'sség</i> , <i>leg-</i> <i>keve'sebbet</i> , <i>el-</i> <i>lene'</i> , <i>öszve'</i> , <i>szeme'mive'l</i> , <i>ige'n</i> , <i>benne'</i> <i>hane'm</i> , <i>gyere'</i>	<i>Ismérie'</i> , <i>Rosás-</i> <i>szegbe'n</i> , <i>Fe-</i> <i>rencze't</i> , <i>sze-</i> <i>mállébe'n</i> , <i>szokotte'</i> , <i>el-</i> <i>lene'</i> , <i>idejébe'n</i> , <i>kire'</i> , <i>valakive'l</i>

Zala, Pölöske	<i>ne'vezett, de', je'lentvén, fe'lé, ne'm, ke'llett, be', te', Te'stis, e'gy, ne'm, me'gh, me'l, e'resztett, e'lötte, e'gyszer, me'nt</i>	<i>vise'lt, eze'n, hide'gh, fate'ns, ide', fele'lt, fele'lvén, öszve', mive'l, Iste'n, légye'n, közön- sége'ssen, hane'm, tize'n, közönsége's, ime', neve'zett, Joanne's</i>	<i>mesterségéve'l, gyötörte', észre', lenne', éhe'n ['ihon'], menne', szegötette', mellyre', el- lene', fejje'l, Es- kütte'k, tekerve', hire, elmennye'n</i>
Somogy, Kisszakácsi	<i>Ne'm, me'gh, e', me'nvén, ne'm, le'nnyi, se'm, me'nt</i>	<i>Fate'ns, Conve'ntionatus, Ite'm, Hencze'nét, föröszte'né</i>	
Pozsony, Szenc	<i>Sze'mpcz, se'qven- tib' [=us], Te'stis, Se'cundus, ne'm, ne've'zett, me'gh, fe'nnye'ghe'te' 'tt, te'sti, e'fféle', e'lott, fe'löle', ie'get, fe'lül, fe'nye'ghe'tte' , me'gh, me'gein, me'nt, e'll, ke'ze'y, he'gybe'n, ve'tt, ve'le'k, ve'ghibe', he'lhezte'tett, ße'm, nékj, e'stem</i>	<i>Andre'as, e'st, pce'dente's, irre'qvisite', Sempthe'j, ille'tű, tömlé'cze'zte'tett, őßve', Fate'ns, e'fféle', Vite'ni, kisse'bbe', ne- veze'tt, véte'tvén, eze'n, bete'ge'dvén, téve'n, keöze'le'bb, Pörse'nte'k, veßeke'desért, köle's, cse'le'kednj, lövés, minémű, szedéskor, me'nte'k, ide'in, fe'lele'tit, Péte'rt, fate'nshe'z, fe'nye'gheti</i>	<i>nézve', előtte', Eörde'nge'sség he't, Lége'n, kine'k, Em- bere'k, fe'löle', vette', eßten- döve'l, szölleje', he'gybe'n, ve'le'k, em- léte'tt, elle'nne', mellye'tt, be'löle', enne'k, veßise', ne'veze't, töm- lecze'be'n, rétre', kettöne'k, Pör- sözve', ereßtene', késér- tette', sempthe'j, veßtése'</i>

JNSZ, Kun-mada- ras	<i>ne'm, me'nt, le'nni, ke'rni, de', be', ne', me'g, Ve'rette, Fé'rjem, me'nvénn, me'nni</i>	<i>elle'ne', elle'n, őszve', Enge'm, Fate'ns, hane'm, Sőrésné', me'rem, mediante'</i>	<i>elle'ne', léße'n, illetle'n, Ezeke'nn, Vé- gezte', Samu- elne', légye'n, Verte', menve'n, Jánosne'nn</i>
---------------------------	--	---	---

3. táblázat. A hurkos *e'* jelölése különféle területekről származó kéziratokban

Egyes kezek inkább az egy szótagú, hangsúlyos, illetve szó belseji helyzetben szerepeltetik a hurkos *e'*-ket, toldalékban kevésbé vagy egyáltalán nem (Kisszakácsi, Esztregnye), mások azonban ez utóbbi fonotaktikai helyzetben is használják. A kérdés összetettségét érzékeltetheti, hogy a hat kéziratból mindössze egyben, a szenciben szerepel rendszeresen egyszerre a hangsúlyos és a hangsúlytalan szótagokban, beleértve a toldalékokat is, például: *tömlé'cze'zte'tett, Eörde'nge's-séghe't, be'löle'* (a Kunmadarasról származó szövegben csak az *elle'ne'* ilyen). A többi iratban egyszeres jelölések szerepelnek, azok sem mindig egyformán, vö. *sze'm – szeme'* (Rózsásszeg), *me'nt – elmennye'n, ne'vezett – neve'zett* (Pölöske). A tárgyalt iratok közül szintén a Pozsony megyeinek a jellegzetessége az, hogy hosszú magánhangzó esetén is megjelenik hurkos jelölés az ékezet mellett (*vé'te'nj, lé'vé'n, né'kj, né'lkul*). Tekintve, hogy az *é* eleve zártabb ejtésű, az utóbbi példák megkérdőjelezzik, hogy van-e tényleges funkcionális megkülönböztető szerepe a jelölésnek.

A latin nyelvű formulákban ugyancsak megtalálható a hurkos *e'*: *Se'cundus, Te'stis, Andre'as, irre'qvisite'* (Szenc), *Conve'ntionatus, Ite'm* (Kisszakácsi), *Te'stis, Joanne's* (Pölöske). Amellett, hogy ezek az elemek egyértelműen a hatósági személyektől származnak, valószínűleg nem olvasták fel őket. A hurkos *e'* jelölése tehát egyrészt nem általános az egyes területeken, másrészt a szövegeken belül sem, megkülönböztető szerepe pedig bizonytalan, ahogy az is, hogy a lejegyzői norma része volt-e (vagy a korszak más szövegtípusaiban is előforduló írássajátságának tekinthető).

6. Összegzés

Problémafelvető esettanulmányomban 18. századi boszorkányperes tanúvallomások kéziratait vizsgáltam a területi–nyelvjárási jellemzők megjelenése szempontjából. A tágabb célkitűzésekkel összefüggésben a lejegyzői profilok meghatározásához inkább negatív eredményekkel sikerült hozzájárulni. A névvel azonosítható személyek más-más tendenciákat követtek a különböző jegyzőkönyvekben (például az *e'* jelölését tekintve a kérdésekben és a tanúk beszámolójában). Nem teljesen egyező hangjelölési kép rajzolódott ki akkor sem, amikor

az aláírások alapján egy-egy hatósági személy több iratban is közreműködhetett; ahogy az egyazon területről származó két jegyzőkönyv esetében sem egyformán rögzítették a hangjelölési, nyelvjárási sajátosságokat. A jelenségek felől nézve rugalmasság, váltakozás mutatkozott abban a tekintetben, hogy például az *á* utáni *o*-zás (Zala, Somogy és Pozsony megyei iratok alapján) vagy az explozív *gy*, *ty* (Zala, Somogy és Sopron megyei iratok szerint) belekerülhetett-e a jegyzőkönyvekbe: egy-egy variáns hiánya nem csak azzal magyarázható, hogy szándékosan került az a lejegyző.

Az elemzés szűkebb célja az volt, hogy a források összevetésével feltárjam, milyen hangjelölési, ejtési sajátosságok rögzítése lehetett rendszeres az egyes jegyzőkönyvekben és így a szövegtípusban, és ezek mennyire meghatározók az adott területen. A tanúvallomásokra jellemző változatosság ezúttal is megmutatkozik, mind az egyazon területről, különböző kezekről származó jegyzőkönyveket tekintve, mind pedig a közös hatósági személyek közreműködésére utaló, de feltehetően eltérő kezek által készült iratok szempontjából.

A további területekhez köthető kihallgatási szövegek bevonása, valamint a Történeti magánéleti korpuszban végzett keresések igazolták azt, hogy bizonyos jelenségek már a 18. században is jobban reprezentáltak egy-egy területet, mint mások. Meghatározónak bizonyult az *i*-zés a Sopron, Pozsony és Bihar megyei iratok esetében, illetőleg az *ö*-zés különböző fonotaktikai helyzetekben a dunántúli területeken, míg a zártabb és nyíltabb ejtés és a labiális *üdü* vagy az illabiális *izen* változatok a nyelvterület viszonylag nagy részén megjelenhettek szabad váltakozást mutatva (a variáció pontosabb feltérképezése kvantitatív elemzést is igényel a későbbiekben).

Összességében a korszakon belüli források összehasonlítása új eredményeket hozott a jelenkori köznyelvi, illetőleg közelmúltbeli nyelvjárási régiók leírásához képest. Jelen esettanulmány részeredményei tekintetbe vehetők a kutatás elmélyítéséhez további kéziratok, valamint más szövegtípusok, regiszterek bevonásával.

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 1969. *XVI. századi nyugat-dunántúli missilisek helyesírásáról*. Nyelvtudományi Értekezések 62. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 106–128, 301–351.
- BÁBA BARBARA 2018. Módszertani problémák az ómagyar kori hangtani nyelvjárási különbségek leírásában. *Magyar Nyelvjárások* 56: 89–102.
- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BERENTE ANIKÓ 2019a. *A szegedi boszorkányperek új kiadásáról*. In: HAADER LEA–JUHÁSZ DEZSŐ–KOROMPAY KLÁRA–SZENTGYÖRGYI RUDOLF–TERBE ERIKA–C. VLADÁR

- ZSUZSA szerk., *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet 3.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság–ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 48–53.
- BERENTE ANIKÓ 2019b. Észak-magyarországi és nyugat-dunántúli boszorkányperek beszélt nyelvi adatai. In: FORGÁCS TAMÁS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 10.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 33–46.
- BERENTE ANIKÓ 2021. *A szegedi boszorkányperek (1726–1744) jegyzői. Történeti dialektológiai és szociolingvisztikai vizsgálat.* PhD-értkezés. Kézirat. Szeged.
- Bihar vármegye pere Békési Erzsébet Marosi Pálné és fia Marosi Pál ellen. OSzK, Kézirattár, Fol. Hung. 973., Várad, 1766. (11 fólió)
- DEME LÁSZLÓ 1959. *A XVI. század végi nyelvi norma kérdéséhez.* Nyelvtudományi Értekezések 20. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DÖMÖTÖR ADRIENNE–GUGÁN KATALIN–NOVÁK ATTILA–VARGA MÓNKA 2017. Kiutérés a morfológiai labirintusból — korpuszpépítés ó- és középmagyar kori magánéleti szövegekből. *Nyelvtudományi Közlemények 113:* 85–110.
- GRUND, PETER 2007. From Tongue to Text: The Transmission of the Salem Witchcraft Examination Records. *American Speech* 82(2): 119–150.
- GRUND, PETER 2011. Scribes and scribal practices. In: KYTÖ, MERJA–GRUND, PETER–WALKER, TERRY szerk., *Testifying to Language and Life in Early Modern England.* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 147–181.
- HAADER LEA 2014. A kritikai forráskiadások egy hozadékáról. Elvi megfontolások egy ómagyar hibatipológiához. In: LACZKÓ KRISZTINA–TÁTRAI SZILÁRD szerk., *Elmélet és módszer. Nyelvészeti tanulmányok.* Budapest, Eötvös Collegium. 87–103.
- HAADER LEA 2018. Tükröt tartó korrektúrák. In: BOROS ISTVÁN–TAKÁCS LÁSZLÓ szerk., *Litteris vincimur 1. Scriptorium.* Budapest, Szent István Társulat. 17–31.
- HILTUNEN, RISTO 2010. Discourse and context in a historical perspective. On courtroom interaction in Salem 1692. In: TANSKANEN, SHANA-KAISA és mtsai szerk., *Discourses in interaction.* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 61–80.
- HILTUNEN, RISTO–PEIKOLA, MATTI 2007. Trial discourse and manuscript context. Scribal profiles in the Salem witchcraft records. *Journal of Historical Pragmatics* 8: 43–68.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei: A nyelvjárási régiók. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia.* Budapest, Osiris Kiadó. 262–316.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2016. Interpretációs szintek a nyelvemlékek olvasásában és értelmezésében. In: BENŐ ATTILA–SZABÓ T. CSILLA szerk., *Az ember és a nyelv – térben és időben. Emlékkönyv Szabó T. Attila születésének 110. évfordulóján.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 183–190.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2018. A nyelvjárások történetéből. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve.* Budapest, Tinta Könyvkiadó. 314–349.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2019. A fiatal Balassi nyelvjárásáról. In: FORGÁCS TAMÁS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 10.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 195–208.

- KOCSIS ZSUZSANNA 2015. Nyelvjárási jegyek szerepéről a missziliskutatásban. In: BÁRTH M. JÁNOS–BODÓ CSANÁD–KOCSIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmánykötet Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest, ELTE BTK. 73–78.
- KOCSIS ZSUZSANNA 2018. *Misszilisek scriptorainak identifikálási lehetőségei*. PhD értekezés. Kézirat. Budapest. URL: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/43455> (2022. 01. 30.)
- KOCSIS ZSUZSANNA 2020. *Kora újkori levélnokok. Kézazonosítási lehetőségek elmélete és módszerei*. Budapest, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány.
- KOROMPAY KLÁRA 2003. Helyesírás-történet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 697–704.
- KOROMPAY KLÁRA 2018. Helyesírás-történet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 90–95.
- Kunmadaras mezőváros vizsgálata Sörös Istvánné ellen indított perben JNSzML Kunmadaras város jegyzőkönyve 1737–1751. 1747. p. 68–75. (8 fólió)
- KYTŐ, MERJA–GRUND, PETER–WALKER, TERRY 2011. *Testifying to language and life in early modern England*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins.
- NÉMETH MIKLÓS 2004. *Nyelvjárási, beszélt nyelv és spontán sztenderdizációs törekvések a XVIII. századi szegedi írnoki nyelvváltozatban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- NOVÁK, ATTILA–GUGÁN, KATALIN–VARGA, MÓNICA–DÖMÖTÖR, ADRIENNE 2018. Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52: 1–28.
- PAP LÁSZLÓ 1957. Adataink XVI. századi literátusaink működéséhez. *Magyar Nyelv* 53: 177–187.
- PAP LÁSZLÓ 1959. *XVI. század végi nyelvjárásaink tanulmányozása*. Nyelvtudományi Értekezések 19. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PAP LÁSZLÓ 1963. A nyugati nyelvjárásterület XVI. század végi nyelvi viszonyaihoz. *Magyar Nyelv* 59: 18–25.
- Pozsony vármegye, az Esterházy család semptei úriszékének pere Morvay Judit ellen, Szenc, 1728. MOL, P 199, Dominium Sempthe Capsa XXII. Fasc. 2. (15 fólió)
- PUSZTAI FERENC 1999. Beszélt nyelv a középmagyarban. *Névtani Értesítő* 21: 380–386.
- Somogy vármegye pere Molnár Ilona ellen, Kisszakácsi, 1743. MNL SoML, Kaposvár (7 fólió) https://boszorkanykorok.hu/src/docs/74308SoMe2cSF1221_compressed.pdf (2021. 03. 01.)
- Sopron vármegye pere Bán Györgyné (Németh Erzsébet) ellen, MOL Eszterházy cs. hercegi ág L. P. 157. 6. Series III. Nr. 26. (18 fólió)
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2013. Ablatívuszi határozóragjaink mikrorendszerének változásai a középmagyar kori boszorkányperekben. In: FORGÁCS TAMÁS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* 7. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 151–168.
- Tolna vármegye törvényszékén Gergely Jánosné Maszath Erzsébet boszorkánypere, Simontornya, 1759., MNL ToML, Szekszárd (5 fólió) https://boszorkanykorok.hu/src/docs/75903ToSe2cSF2363_compressed.pdf (2021. 03. 01.)

- Történeti magánéleti korpusz: <http://tmk.nytud.hu/> (2021.04. 21.)
- VARGA MÓNKA 2018. Boszorkányperek lejegyzési és kommunikációs stratégiái – Módszer, párhuzam, problémák. *Magyar Nyelv 114*: 185–200.
- VARGA MÓNKA 2019. *Középmagyar kori világi szövegek nyelvtörténeti vizsgálata, különös tekintettel a szövegtani és pragmatikai sajátosságokra*. PhD-értekezés. Kézirat. Budapest. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/50349/dissz_Varga_Mónika_nyelvtud.pdf?sequence=1&%3BisAllowed=y
- VARGA MÓNKA 2020. Rontás van a szövegen? A lejegyzési gyakorlatról boszorkányperekben. In: BOROS ISTVÁN szerk., *Fideliter servanda 2. Scriptorium konferencia, Panonhalma, 2018. május 7–8*. Budapest, Szent István Társulat. 283–301.
- VARGA MÓNKA 2021. „*Sorok igen sokak*” — 18. századi boszorkányperes kéziratok írásbeli-lejegyzői kontextusa. Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2021. dec. 7. ülésén.
- VARGA MÓNKA 2022. Adalékok a lejegyzői diskurzusztratégiák feltárásához boszorkányperekben. In: BOROS ISTVÁN szerk., *3. Scriptorium konferencia, Eger 2019. május*. Budapest, Szent István Társulat. 273–288.
- Vizsgálat Surdi György ügyében a Nagykanizsa melletti Eszteregnyén, 1756. MNL OL, Budapest (4 fólió) https://boszorkanykorok.hu/src/docs/75603ZaNe2cTGP105_compressed.pdf (2021. 03. 01.)
- Zala vármegye kapornaki járásának pere Bocskay Anna ellen, Kapornak, 1753. MNL ZaML, Zalaegerszeg (3 fólió) https://boszorkanykorok.hu/src/docs/75306ZaZe2cTGP103_compressed.pdf (2021. 03.01.)
- Zala vármegye pere a boszorkánysággal vádolt Bakos Istvánné Bankics Erzsébet nagykutasi lakos ellen, Nagykutas, 1764. MNL ZaML, Zalaegerszeg (8 fólió) https://boszorkanykorok.hu/src/docs/76405ZaNe2cTGP108_compressed.pdf (2021. 03.01.)
- Zala vármegye pere a boszorkánysággal vádolt Cziráki Istvánné Gál Ilona ügyében, Pölöske, 1740. MNL OL, P 623. Acta Criminalia. 190. N., Budapest (15 fólió); változata: ZML Zalaegerszeg, IV. 1ab. 3. doboz 147.
- Zala vármegye pere a boszorkánysággal vádolt Katona Ferenc ellen, Rózsásszeg, 1766. MNL ZaML, Zalaegerszeg (4 fólió) https://boszorkanykorok.hu/src/docs/76601ZaZe2cTGP110_compressed.pdf (2021. 03. 01.)
- Zala vármegye vizsgálata a boszorkánysággal vádolt Mihály György ellen, Hetés, 1731. MNL ZaML, Zalaegerszeg (6 fólió) https://boszorkanykorok.hu/src/docs/73110ZaCe2cTGP097_compressed.pdf (2021. 03. 01.)
- Zala Vármegye vizsgálata a boszorkánysággal vádolt Varga Tamásné Varga Bali Erzsébet ellen 1720. MNL ZaML, Zalaegerszeg (12 fólió) https://boszorkanykorok.hu/src/docs/72000ZaNe2cTGP092_compressed.pdf (2021. 03. 01.)
- Zala vármegye pere Bősze Katalin ellen lopás, káromkodás és boszorkányság vádjával, Pölöske, 1765. MNL ZaML, Zalaegerszeg (9 fólió) https://boszorkanykorok.hu/src/docs/76501ZaPe2cTGP109_compressed.pdf (2021. 03. 01.)
- Zala vármegye pere Papp alias Pala Ferencné, Somogyi Ilona ellen, Kapornak, 1757. MNL ZaML, Zalaegerszeg (9 fólió) https://boszorkanykorok.hu/src/docs/75709ZaZe2cTGP106_compressed.pdf (2021. 03. 01.)

Zala vármegye pere Magyar Katalin ellen, Alsólendva, 1760. MNL ZaML, Zalaegerszeg (13 fólió) https://boszorkanykorok.hu/src/docs/76012ZaAe2cTGP107_compressed.pdf (2021. 03. 01.)

On the appearance of dialectal features in manuscripts of witchcraft records

The present paper explores the scribal context in witness depositions of Hungarian witch trials, focusing on the appearance of dialectal features in the manuscripts. Witness depositions of the Middle Hungarian period proved to be speech-based or speech related texts, however, it is not self-evident that the records also can be considered as particularly dialectal sources of the past. It also requires investigation whether the variants reflect the language use of the witnesses themselves or the scribes. The present study deals with these questions analysing records from a narrower region and then extending the findings to a broader context (with comparison with other regions). Data came from close reading of manuscripts and queries of some morphological and lexically bounded phonological variants from the Old and Middle Hungarian corpus of informal language use. I will also argue that some of the studied variants were rather socially and historically than regionally embedded during the period.

Keywords: historical dialectology, Middle Hungarian period, morphological and phonological variation, witness depositions of witch trials, social and historical embedding

Varga Mónika
ORCID: 0000-0002-5389-2167
Nyelvtudományi Kutatóközpont
Történeti Nyelvészeti és Uralisztikai Intézet, Budapest
varga.monika@nytud.hu

